

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.3.7>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ ДЛЯ ВЕДЕННЯ ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА

Мельник Н.О.,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Мельник Н.О. Організаційно-правові питання використання та охорони земель для ведення органічного землеробства.

Статтю присвячено аналізу організаційно-правових питань використання та охорони земель для органічного землеробства в умовах воєнного стану в Україні. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю впровадження сталих, екологічно орієнтованих моделей сільськогосподарського виробництва, однією з яких виступає органічне землеробство, у відповідь на глобальні виклики, пов'язані зі зміною клімату, виснаженням природних ресурсів та продовольчими кризами. Підкреслено, що чинне законодавство не містить спеціальних норм щодо врегулювання землекористування в органічному виробництві, що ускладнює сертифікацію, використання, охорону і відновлення органічних угідь. Акцентовано увагу на негативному впливі війни, зокрема, виведенні земель з обробітку внаслідок окупації, мінування, забруднення ґрунтів; знищення інфраструктури, багаторічних насаджень, матеріально-технічної бази; порушення логістичних шляхів та підтоплення органічних земель через підлив Каховської ГЕС.

Запропоновано шляхи вдосконалення правового регулювання: запровадження особливо-го статусу органічних земель та заборони їх вилучення для несільськогосподарських потреб (окрім виключних випадків, пов'язаних із національною безпекою), відновлення механізму компенсації втрат сільськогосподарського виробництва, розвиток систем меліорації, запровадження податкових пільг та інших засобів державної підтримки для суб'єктів органічного землеробства. Відзначено позитивні кроки Уряду щодо ухвалення Порядку використання коштів на компенсацію витрат за гуманітарне розмінування земель, відповідно до якого право на компенсацію витрат на гуманітарне розмінування земель отримали й суб'єкти органічного землеробства.

Зроблено висновок, що для ефективного розвитку органічного сектору у повоєнний період необхідне комплексне оновлення земельного та аграрного законодавства з урахуванням специфіки органічного виробництва та воєнних викликів. Це дозволить забезпечити збереження та відновлення родючості ґрунтів, розширити площі органічних угідь і сприятиме досягненню цілей сталого розвитку та євроінтеграційних зобов'язань України.

Ключові слова: землі сільськогосподарського призначення, земельні відносини, органічне землеробство, органічне сільськогосподарське виробництво, охорона земель, сталий розвиток.

Melnyk N.O. Organisational and legal issues of land use and protection for organic farming.

The article is devoted to the analysis of organisational and legal issues of land use and protection for organic farming under martial law in Ukraine. The relevance of the issue is determined by the need to introduce sustainable, environmentally oriented models of agricultural production, one of which is organic farming, in response to global challenges related to climate change, depletion of natural resources and food crises. It is emphasised that the current legislation does not contain specific provisions regulating land use in organic production, which complicates the certification, use, protection and restoration of organic land. Attention was drawn to the negative impact of the war, in particular, the withdrawal of land from cultivation as a result of occupation, mining, soil contamination, destruction of infrastructure, perennial plantings, material and technical base, disruption of logistics routes and flooding of organic land due to the destruction of the Kakhovka Hydroelectric Power Plant.

Ways to improve legal regulation were proposed: introducing a special status for organic land and prohibiting its removal for non-agricultural purposes (except in exceptional cases related to national security), restoring the mechanism for compensating for losses in agricultural production, developing land reclamation systems, introducing tax incentives and other means of state support for organic farming entities. Positive steps taken by the Government regarding the adoption of the Procedure for the use of funds to compensate for the costs of humanitarian demining of land were noted, according to which organic farming entities also received the right to compensation for the costs of humanitarian demining of land.

It was concluded that for the effective development of the organic sector in the post-war period, a comprehensive update of land and agricultural legislation is necessary, taking into account the specifics of organic production and military challenges. This will ensure the preservation and restoration of soil fertility, expand the area of organic farmland, and contribute to the achievement of sustainable development goals and Ukraine's European integration commitments.

Key words: agricultural land, land relations, organic farming, organic agricultural production, land protection, sustainable development.

Постановка проблеми. Необхідність подолання глобальних викликів, що постали перед людством й пов'язані зі зміною клімату, виснаженням природних ресурсів, продовольчими кризами, все більше актуалізує питання впровадження сталих, кліматично орієнтованих моделей сільсько-господарського виробництва, зокрема, органічного землеробства. Органічне землеробство як альтернативна форма аграрного виробництва передбачає відмову від використання хімічно синтезованих добрив і пестицидів, орієнтуючись на екологічно безпечні технології обробки та живлення ґрунту. Одним із ключових чинників ефективного ведення органічного землеробства виступає належне правове регулювання й організаційне забезпечення використання, охорони і відновлення земель сільськогосподарського призначення.

Незважаючи на наявність Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», правове регулювання землекористування саме для цілей органічного землеробства залишається недостатньо ефективним й не знайшло свого відображення ні в окремому розділі вказаного Закону, ні в Земельному кодексі України, ні в інших актах земельного законодавства.

На даний час актуальними залишаються проблеми визначення придатності земель для ведення органічного землеробства, їх сертифікації, формування та ведення реєстрів органічних земель, правового режиму їх використання, здійснення контролю за таким використанням, охорони та відновлення органічних земель та ін. Ще більшої гостроти вказані питання набувають в умовах воєнного стану, адже чималі площі земель вилучено з органічного обробітку через тимчасову окупацію територій нашої держави, ведення активних бойових дій, засмічення, забруднення, замінування тощо.

У зв'язку з цим постає потреба у науковому аналізі чинної нормативно-правової бази, виявленні прогалин та колізій, а також у формуванні пропозицій щодо удосконалення організаційно-правового механізму використання та охорони земель для ведення органічного землеробства. Це дозволить підвищити ефективність правового регулювання й сприятиме розвитку органічного сектору та сталому землекористуванню у сільському господарстві.

Стан опрацювання проблематики. Теоретико-правовим питанням ведення і розвитку органічного землеробства присвячено праці О.В. Гафурової, В.І. Гордєєва, Х.А. Григор'євої, В.М. Єрмоленка, Н.В. Кравець, П.Ф. Кулинич, Т.В. Курман, В.О. Мельник, В.В. Носіка, В.В. Панченко, Д.С. Піддубної, С.М. Романко, А.М. Статівки, В.Ю. Уркевича, О.М. Туєвої, Р.А. Цилюрик, М.В. Шульги та ін. Проте, переважна більшість цих робіт не враховує сучасних викликів і загроз у сфері використання та охорони земель в умовах воєнного стану. Отже, вказані питання на даний час залишаються недостатньо дослідженими земельно-правовою наукою, що робить їх дослідження вкрай актуальним.

Метою даної статті є аналіз організаційно-правових питань використання та охорони земель для ведення органічного землеробства в сучасних умовах воєнного стану, а також формулювання на його основі висновків і пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного земельного та аграрного законодавства у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Необхідність впровадження концепції сталого розвитку в усі сфери життєдіяльності людини, в тому числі і в сільське господарство, протягом останніх десяти-

тиліть значно актуалізувало розвиток органічного землеробства як в світі. Так, у 2024 р. Глобальний ринок органічного землеробства досягнув 171,5 млрд. дол. США і, за прогнозами, до 2032 р. збільшиться до 287,3 млрд. дол. США, маючи середньорічний темп зростання (CAGR) 6,7% протягом 2025-2032 р.р. [1].

Євроінтеграційні прагнення України зумовлюють необхідність розвитку органічного сектору, адже збільшення частки органічного землеробства, зменшення використання пестицидів і агрохімікатів проголошено серед цілей Європейського Зеленого курсу (the European Green Deal) і визначено однією із сфер співробітництва у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій відповідно до ст. 404 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої [2].

Як слушно зазначає Т.В. Курман, виробництво органічної сільськогосподарської продукції виступає одним із безумовних сучасних світових трендів й являє собою форму практичної реалізації політики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва і агросфери в цілому, оскільки передбачає поєднання економічного зростання, екологічної спрямованості та соціального ефекту як взаємозалежних і корелюючих елементів стратегічного розвитку держави й одночасно гарантує населенню високу якість продовольства як важливої складової продовольчої безпеки [3, с. 153].

При цьому вкрай важливим чинником є наявність придатних для ведення органічного виробництва земель, відповідність їх стану вимогам органічного законодавства і органів сертифікації, розташування у відповідних зонах. В основу органічного землеробства покладено принцип: «Від здорових ґрунтів – до здорової рослини, тварини й людини» [4, с. 72].

На сьогодні стан ґрунтового покриву земель сільськогосподарського призначення в Україні можна визнати катастрофічним, на чому акцентують увагу і в спеціальній літературі [5, с. 367]. Серед причин такого стану як довоєнні чинники (використання інтенсивних агротехнологій, необґрунтоване і надмірне внесення хімічних добрив і засобів захисту рослин, порушення системи сівозмін, недотримання технологій обробітку ґрунту), так і чинники воєнного стану (мінування земель, засмічення і забруднення внаслідок вибухів і обстрілів, будівництво фортифікацій ін.). Як наслідок – зниження родючості ґрунтів, виснаження гумусового горизонту, потрапляння хімікатів до ґрунту, інтенсифікація деградаційних процесів (дегуміфікації, підкислення, вітрової і водної ерозії, переущільнення тощо). За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), станом на 2023 р. забрудненими вибухонебезпечними предметами у Херсонській області було 95% сільськогосподарських угідь малих сільгоспвиробників, у Харківській і Миколаївській областях – 21%, Донецькій і Чернігівській – 14% та ін. [6, с. 30].

Колосальної шкоди органічному сектору завдано й підривом Каховської ГЕС, оскільки значна частина органічних угідь було розташовано у Запорізькій та Херсонській областях й внаслідок підриву вони опинилися затопленими, забрудненими внаслідок потрапляння у воду хімічних та інших небезпечних речовин, засміченими тощо.

Перелічене чинить вкрай негативний вплив на ведення органічного землеробства. По-перше, з органічного обробітку вилучаються значні площі придатних сільгоспугідь; по-друге, з'являються негативні чинники об'єктивного характеру («кислотні дощі», забруднена води та ін.), що потрапляють на органічні земельні ділянки. За таких умов органічному виробнику вкрай складно забезпечити дотримання вимог органічного законодавства та органів сертифікації, а в окремих регіонах і випадках – взагалі неможливо, про що слушно зазначається у спеціальній літературі [4, с. 74].

На сьогодні потребує удосконалення законодавство з охорони земель, відновлення природної родючості ґрунтів, розвитку меліорації, землевпорядкування, відновлення ґрунтозахисних систем тощо. Затримка системного і комплексного урегулювання зазначених проблем провокуватиме подальший хаос в реалізації аграрної політики [7, с. 13]. Вказане повною мірою поширюється і на сферу ведення органічного землеробства.

Тож на даний час окремою проблемою постають питання охорони земель для ведення органічного землеробства. Землі, які використовуються або є придатними для використання в органічному землеробстві, мають підлягати особливій охороні. На нашу думку, такі землі не повинні вилучатися (викуповуватися) для несільськогосподарських земель. Лише у виключних випадках вилучення цих земель можливе за умови дотримання процедури, визначеної законом [8, с. 172].

Зокрема, таким виключним випадком слід розглядати вилучення таких земель в умовах воєнного стану в цілях забезпечення національних інтересів й оборони держави.

Особливий характер правового статусу цих земель вимагає й вирішення проблем відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва. Стаття 207 Земельного кодексу України раніше закріплювала механізм відшкодування таких втрат. Однак, Законом України від 19 жовтня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» було виключено положення щодо сільськогосподарських втрат, й залишено лише втрати лісгосподарського виробництва. Як наслідок, на підставі постанови КМУ від 9 червня 2023 р. [9] втратив чинність Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню, затверджений постановою КМУ від 17 листопада 1997 р. [10]. Отже, на даний час законодавче підґрунтя визначення розміру й особливостей відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва відсутнє, що є суттєвою прогалиною в питанні повоєнного відновлення аграрного сектору й забезпеченні розвитку органічного землеробства. З урахуванням викладеного, механізм компенсації втрат сільськогосподарського виробництва потребує відновлення й належного законодавчого закріплення.

Що стосується оцінки придатності земель для ведення органічного землеробства, слід зазначити, що в процесі проходження сертифікації відповідно до п. 2⁻² Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції, затвердженого постановою КМУ від 23 жовтня 2019 р. [11] оператор до загального опису додає: для сільськогосподарських угідь та місць збирання органічних об'єктів рослинного світу – за наявності дати припинення використання на відповідних земельних ділянках інших речовин, ніж зазначені в Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях, затвердженому наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 09.06.2020 р.

На етапі інспектування господарств значна увага приділяється земельним угіддям й визначенню їх придатності для ведення органічного землеробства. Так, під час інспекції проводиться попередній огляд і здійснюється опис господарства інспектором, зокрема визначаються план господарських будівель і земель, фіксується інформація щодо загальної площі земель, використовуваних дозволених органічних добрив; перевіряється книга ведення історії полів; пишеться звіт про технології вирощування кожної культури; вибірково перевіряються бухгалтерські документи, здійснюється відбір зразків тощо [12].

В умовах воєнного стану особливої актуальності набувають і питання державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції, зокрема, щодо використання ними земель. Слушною видається пропозиція Д.С. Піддубної щодо доцільності запровадження такого засобу державної підтримки органічних виробників, як звільнення від сплати мінімального податкового зобов'язання на певний термін, доки відновиться стан земельних ресурсів, на територіях, які зазнали забруднення внаслідок ведення бойових дій. Контроль стану природних ресурсів в такому разі має здійснювати відповідний державний орган [13, с. 218]. Позитивним кроком, спрямованим на захист прав суб'єктів органічного землеробства, слід визнати прийняття Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 березня 2024 р. № 284 [14]. Вказаною постановою право на отримання такої компенсації отримали й суб'єкти органічного виробництва, що відповідають наступним ознакам: є сільськогосподарськими товаровиробниками – юридичними особами незалежно від організаційно-правової форми або фізичними особами-підприємцями, які виробляють товарну сільськогосподарську продукцію на земельних ділянках, що перебувають у їх власності, та/або на орендованих ними земельних ділянках сільськогосподарського призначення.

Законодавець зробив певні кроки на шляху вдосконалення правового регулювання відносин у сфері ведення органічного землеробства вже під час війни. Так, Перехідні положення спеціального Закону «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» зазнали змін внаслідок прийняття Закону України від 12 липня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» [15], що стосуються маркування орга-

нічної продукції, державної підтримки органічних товаровиробників та можливості скорочення тривалості перехідного періоду. Однак, на жаль, жодних змін і доповнень щодо регламентації земельних відносин при веденні органічного землеробства внесено не було.

Висновки. Проведений аналіз організаційно-правових питань використання та охорони земель для ведення органічного землеробства в сучасних умовах воєнного стану дозволяє констатувати брак належного правового регулювання в досліджуваній сфері. По-перше, ні органічне законодавство України, ні земельне, на жаль, не містять спеціальних правових норм, спрямованих на врегулювання відносин з використання, охорони й відновлення земель для ведення органічного землеробства. На нашу думку, вказані відносини мають бути врегульовано чинним земельним законодавством шляхом внесення до ЗКУ і спеціальних земельних законів окремих норм і розділів, присвячених особливостям використання, охорони і відновлення таких земель. По-друге, переважну більшість вказаних нормативно-правових актів прийнято у довоєнний період, отже, вони не адаптовані до викликів і загроз, що постали перед суб'єктами органічного землеробства в умовах воєнного стану, зокрема у сфері земельних відносин. По-третє, вказані вище окремі, фрагментарні заходи не здатні забезпечити ефективне правове регулювання відносин у сфері використання та охорони земель для ведення органічного землеробства й гарантувати захист прав його суб'єктів.

Україна має значний потенціал для розвитку органічного землеробства, особливо у повоєнний період. Проте, реалізація вказаного потенціалу вимагає якісного оновлення й удосконалення чинного законодавства у сфері використання, охорони та повоєнного відновлення земель для ведення органічного землеробства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Органічне землеробство досягне 287,3 мільярда доларів. AGRI RADAR NEWS. Фермерство. 29 черв. 2025 р. URL: <https://agriradar.news/%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5-%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/8611>.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (ратифіковано Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
3. Курман Т.В. Проблеми законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції тваринництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 153–157. URL: <http://rgp-journal.kiev.ua/archive/2018/12/29.pdf>.
4. Курман Т.В. Виробництво органічної сільськогосподарської продукції: сучасні виклики та проблеми законодавчого забезпечення. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 29. С. 70–76. URL: <http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2023/29/8.pdf>.
5. Лісова Т.В. Деякі питання забезпечення відновлення земель в умовах розвитку ринкових відносин. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 366–369. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/64.pdf>.
6. Ukraine: Impact of the war on agricultural enterprises – Findings of a nationwide survey of agricultural enterprises with land up to 250 hectares, January–February 2023. Rome. FAO. 2023. 44 р.
7. Саблук П.Т., Лузан Ю.Я. Аграрна політика та чинники її реалізації. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 6–17.
8. Мельник Н.О. Деякі аспекти охорони земель для ведення органічного землеробства. *Правові засади ведення органічного землеробства: зб. матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (29-30 верес. 2017 р.) / за ред. М.В. Шульги*. Харків: Доміно, 2017. С. 171–173.
9. Про затвердження Порядку визначення втрат лісогосподарського виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2023 р. № 588. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.06.2025).
10. Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню»: постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.1997 р. № 1279. *Офіц. вісник України*. 1997. № 47. Ст. 40.

11. Порядок (детальні правила) органічного виробництва та обігу органічної продукції, затверджені постановою КМУ від 23 жовтня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-2019-%D0%BF#Text>.
12. Органічне землеробство. Центр прикладних досліджень в енергетиці. URL: <https://www.ensave.org/organichne-zemlerobstvo>.
13. Піддубна Д.С. Органічний вектор розвитку в еколого-правовій політиці України крізь призму євроінтеграційних процесів та воєнного стану. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану*: матер. наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 215–219.
14. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення: постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2024 р. № 284. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/84-2024-%D0%BF#Text>.
15. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану: Закон України від 12 липня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text>.